

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ (СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО) ЯК ОБ'ЄКТ АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Олена Гафурова,

канд. юрид. наук, доцент кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука
Національного аграрного університету, м. Київ

В юридичній науці обґрунтовано поняття предмета аграрного права як органічного комплексу суспільних відносин: земельних, трудових, майнових, організаційно-управлінських, соціальних тощо, які складаються в процесі здійснення сільськогосподарськими підприємствами й іншими аграрними суб'єктами виробничої та іншої, пов'язаної з нею, діяльності [1, с. 10]. Домінуюче місце серед зазначених відносин посідають відносини саме з виробництва сільськогосподарської продукції; всі інші види діяльності, що здійснюються суб'єктами господарювання в агропромисловому комплексі, виконують другорядну роль і спрямовані на належне забезпечення стабільної роботи сільськогосподарських товаровиробників. В їх основі лежить об'єкт, з приводу якого виникають суб'єктивні права й юридичні обов'язки учасників, що є змістом таких відносин. Зважаючи на недостатнє розроблення в українській юридичній науці теоретичних проблем, пов'язаних із визначенням структури й особливостей аграрних відносин, актуальності набуває їх вивчення.

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні змісту такого важливого теоретичного поняття, як «об'єкт аграрних відносин», а завданнями є узагальнення наукової літератури, аналіз аграрного законодавства та формування теоретичних висновків щодо змісту поняття «сільськогосподарська діяльність (сільськогосподарське виробництво)» як об'єкта аграрних правовідносин.

Теоретичні проблеми колгоспного, а пізніше сільськогосподарського й аграрного права відображені в роботах таких відомих науковців, як Г. Бистров, В. Єрмоленко, М. Козирь, О. Погрібний, Ф. Райнов, В. Семчик, Н. Титова, В. Уркевич, В. Янчук та ін.

У літературі не сформувався єдиного підходу до визначення об'єкта аграрних правовідносин. Існує думка, що його необхідно визначити через «об'єднання загальноаграрних майнових, земельних, управлінських і трудових суспільних відносин як базових»

[2, с. 64–65]. На жаль, це твердження не розкриває змісту поняття, а лише визначає коло відносин, що формують предмет аграрного права як галузі права. Як вже зазначалося, аграрні відносини не є однорідними й охоплюють ряд правовідносин, які у кожному конкретному випадку можуть мати самостійне значення та розглядатись окремо. У свою чергу, у структуру зазначених відносин входить відповідний об'єкт (аграрних майнових – майно сільськогосподарського призначення [3, с. 170]; майнові частки (паї) та права на них, сільськогосподарська продукція [4, с. 58; 5, с. 156] тощо; аграрних земельних – землі сільськогосподарського призначення, індивідуально визначені земельні ділянки зазначеної категорії, земельні частки (паї) та права на них; аграрних трудових – сільськогосподарська праця тощо).

У ряді підручників з аграрного права як об'єкт розглядаються земля, тваринництво, рослинництво, майно [6, с. 88–89; 7, с. 25–26] тощо. Слід зазначити, що рослинництво та тваринництво є основними галузями сільськогосподарського виробництва, а земельні ділянки сільськогосподарського призначення й інше майно – необхідною та незамінною основою для створення будь-якого суб'єкта господарювання в АПК. Таким чином, вони виконують «забезпечувальну функцію» в організації такого виробництва й одночасно є об'єктами відповідно аграрних майнових та аграрних земельних відносин.

М. Козирь та Н. Титова запропонували вважати об'єктом аграрних відносин «організацію сільськогосподарського виробництва» [8, с. 33; 6, с. 7], тобто безпосередній процес діяльності всіх суб'єктів господарювання в АПК з метою отримання сільськогосподарської продукції. Хоч у науковій літературі ця думка і піддавалася критиці [9, с. 124; 5, с. 144], ми вважаємо, що саме сільськогосподарське виробництво є тим загальним об'єктом, який об'єднує різномірні, на перший погляд, але єдині за своєю суттю аграрні правовідносини.

У довідковій літературі сільське господарство визначається як «отрасль народного хо-

зяйства: сельскохозяйственная деятельность в области растениеводства (полеводства, плодводства, лесоводства и др.) и животноводства» [10, с. 632]. Якщо ж звернутися до досвіду інших країн, то, наприклад, за законодавством Польщі передбачено досить широке трактування поняття «сільське господарство» («*gospodarstwo rolne*»), яке міститься в законі про соціальне страхування селян (*ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolnikow*). Відповідно до застосованої там термінології сільським господарством вважається кожне господарство, що займається сільськогосподарською діяльністю, під якою розуміють діяльність з виробництва продукції рослинництва або тваринництва, у тому числі продукції городництва, садівництва, бджільництва, рибну та лісову [11, с. 81]. Поняття сільськогосподарської діяльності міститься, зокрема, в Цивільному кодексі Італії. До неї відносять землеробство, тваринництво, лісне господарство, а також інші види діяльності, пов'язані з сільським господарством (ст. 2135) [11, с. 87].

Термін «сільськогосподарське виробництво» не отримав належного закріплення в аграрному законодавстві України. Найбільш загальне поняття «сільське господарство», що ототожнюється із терміном «сільськогосподарське виробництво», наведено в Законі України «Про стимулювання розвитку сільськогосподарства на період 2001–2004 років» від 18.01.2001 р., згідно з яким це вид господарської діяльності з виробництва продукції, що пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеною для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі (ст. 1). Крім того, Конвенцією Міжнародної організації праці «Про інспекцію праці в сільському господарстві» від 1969 р. № 129, яка була ратифікована Законом України від 08.09.2004 р., вживається термін «сільське господарство», який охоплює «сільськогосподарську та лісівницьку діяльність, що здійснюється на сільськогосподарських підприємствах, у тому числі рослинництво, лісництво, тваринництво, бджільництво, первинна переробка продукції рослинного та тваринного походження власником підприємства або від його імені, а також використання й обслуговування машин, обладнання, приладів, інструментів і сільськогосподарських агрегатів, включаючи будь-які процеси, зберігання, операції або транспортування на сільськогосподарському підприємстві, які безпосередньо пов'язані з сільськогосподарським виробництвом» (ст. 1).

У податковому законодавстві України також можна знайти поняття «діяльність у

сфері сільського господарства». Воно міститься у Законі України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р., згідно з яким це діяльність з виробництва продукції рослинництва, а саме рослинних культур, а також діяльність з вирощування фруктів та овочів, квітів і декоративних рослин (у відкритих або закритих ґрунтах); грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей; діяльність з виробництва продукції тваринництва, а саме свійської худоби, у тому числі (але не виключно) продукції птахівництва, кролівництва, бджільництва, розведення шовкопрядів і змії, інших істотних ссавців, птахів і плазунів (п. 13.4 ст. 8¹)¹. Як бачимо, до сфери сільського господарства не віднесено рибальство (рибництво) та лісництво.

Слід зазначити, що сільське господарство, мисливство та лісове господарство об'єднані в одній секції (А) Національного класифікатора України КВЕД, затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 26.12.2005 р. № 375. Ця секція охоплює вирощування рослинних і тваринних природних ресурсів, а також діяльність з рослинництва, тваринництва, лісівництва, лісозаготівлі, заготівлі лісових дикорослих продуктів і продукції розведення, мисливства чи відлову тварин у природному середовищі. Але вона не охоплює діяльність з вирощування, вилову (секція В) і переробки риби та рибопродуктів (секція D). Зрозуміло, що повністю ототожнювати рибальство та лісове господарство із сільськогосподарською діяльністю недоцільно і неправильно з точки зору спеціалізації зазначених галузей і видів продукції, які ними виробляються.

Що стосується сфери рибного господарства, то слід розрізняти рибальство та рибництво, які є його підгалузями. Так, під першим законодавець розуміє промисел риби та інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (ст. 1 Загальнодержавної програми розвитку рибного господарства України на період до 2010 року, затвердженої Законом України від 19.02.2004 р.). Зазначена сфера діяльності є доволі рентабельною та прибутковою. А от рибництво охоплює розведення та вирощування риби й інших водних живих ресурсів у спеціально створених штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах (ст. 1 зазначеної Загальнодержавної програми). Такими видами діяльності можуть займатися, наприклад, фермерські господар-

¹Стаття 8¹ підлягає вилученню з моменту вступу України до Світової організації торгівлі на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про податок на додану вартість» від 31.05.2007 р. щодо оподаткування сільськогосподарських товаровиробників.

ства, які мають у власності до 3 га ділянок під замкненими природними водоймами (п. 2 ст. 59 Земельного кодексу України, п. 8 ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р.) або орендують відповідний водний об'єкт. До того ж, землі водного фонду з внутрішніми водоймами (озера, ставки та водосховища) визнані в законодавстві об'єктом оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком (ст. 3 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»). Слід згадати і сферу рибальства, пов'язану з використанням рибних запасів у морському середовищі та прісних водах, а саме: збір мушлів, вустриць, ракоподібних, жаб, дикорослих водоростей і діяльність з їх розведення.

На нашу думку, перелічені види діяльності слід виокремити саме сільськогосподарською діяльністю, оскільки їх здійснення є актуальним, насамперед, для сільськогосподарських товаровиробників.

У сфері лісового господарства необхідно також чітко визначити види діяльності, які можуть проводити згадані суб'єкти господарювання. Ми вважаємо, що це може бути: діяльність із садження, вирощування чи зрубання дерев або чагарників і догляд за ними (крім промислового виробництва); отримання продукції лісового господарства (збирання дикорослих грибів, ягід, жолудів, каштанів, моху тощо; збирання соків; збирання живиці, природних смол тощо). Не слід забувати, що замкнені земельні ділянки лісгосподарського призначення загальною площею до 5 га можуть передаватися у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств (п. 2 ст. 56 Земельного кодексу України, п. 8 ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство»).

Таким чином, основним критерієм для відмежування сільськогосподарського виробництва від інших видів діяльності залишається використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва. Але така діяльність, як вже зазначалося, може проводитися і на землях водного та лісового фонду. Тому особливого значення набуває з'ясування питання про те, яка саме особа може її здійснювати: чи будь-який суб'єкт господарювання, чи виключно сільськогосподарський товаровиробник. На нашу думку, саме останній зацікавлений у проведенні цієї діяльності. У такому випадку *сільськогосподарським товаровиробником слід вважати особу, яка займається вирощуванням, відгодівлею, вилученням або збиранням (заготівлею) такої продукції*. Наступною ознакою сільськогосподарського виробництва є його безпосередня залежність від природно-кліматичних умов і, як наслі-

док, високий характер ризику такого виду діяльності, його збитковість, що, у свою чергу, вимагає здійснення постійної державної підтримки суб'єктів господарювання в цій галузі. І, як слушно зазначається в літературі, ще однією його ознакою є постійна тривалість сільськогосподарського виробництва: продукція рослинництва отримується один раз на рік, а доведення сільськогосподарських тварин до відповідних кондицій триває, як правило, декілька років [4, с. 59].

У науковій літературі до змісту сільськогосподарської діяльності включають переважно відносини, що складаються у процесі не тільки виробництва, а й переробки та реалізації [9, с. 126]. Це цілком виправдано, адже практично кожний суб'єкт господарювання виробляє продукцію з метою її подальшої реалізації, зацікавлений у первинній переробці продукції з метою «поліпшення якості виробленої продукції, що безпосередньо підвищує її ринкову вартість» [4, с. 61].

На жаль, в аграрному законодавстві термін «переробка» сільськогосподарської продукції не отримав належного закріплення. Існує думка, що «переробка сільськогосподарської продукції може бути віднесена до сільськогосподарської діяльності лише у випадку, якщо операції мають елементарний характер, без застосування складних засобів і методів переробки» [12, с. 46]. Але, яким чином визначити її складність? Можна погодитися із твердженням, що переробка повинна здійснюватися первісним товаровиробником сільськогосподарської продукції [4, с. 61]. Аналогічне застереження є, наприклад, у КВЕД, яким передбачено, що діяльність з переробки сільськогосподарської продукції відноситься до відповідних розділів переробної промисловості. Проте, як виняток із загального правила кодування щодо комплексних видів діяльності, одиниця, що переробляє власне сільськогосподарську продукцію безпосередньо в господарстві, віднесена до секції А (01 Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги), наприклад, виноградарство та виробництво вина з цього винограду; вирощування олив і виробництво олії з них.

Якщо звернутися до досвіду інших країн, то, зокрема, в Російській Федерації передбачені такі вимоги до продукції первинної переробки: технологічні операції переробки повинні здійснюватися виключно з метою збереження якості продукції, виробленої із сільськогосподарської сировини власного виробництва (продукції тваринництва і рослинництва) та (або) вирощеної риби і забезпечення її довгострокового зберігання. Така продукція може використовуватися у вигляді сировини у наступній (промисловій) пере-

робці продукції або може реалізовуватися без подальшої промислової переробки споживачам (п. 1 Постанови уряду Російської Федерації «Об отнесении к продукции первичной переработки, произведенной из сельскохозяйственного сырья собственного производства и (или) выращенной рыбы» від 02.09.2004 р. № 449).

Коли йдеться про зміст поняття «сільськогосподарське виробництво», слід також враховувати і послуги (дії), без яких неможливо вести таке виробництво. У законодавстві вони згадуються як «супутні послуги»¹, що звичайно є складовими діяльності господарства, зокрема: послуги із збирання врожаю, його брикетування, складування, пакування, з догляду за худобою і птицею; із зберігання сільськогосподарської продукції; з відгодівлі та забою свійської худоби і птиці тощо. Найбільш детальний перелік таких послуг міститься у Законі України «Про податок на додану вартість», в якому вони визначаються як послуги, супутні сільськогосподарській продукції (п. 13.3 ст. 8¹). Серед них законодавець згадає діяльність з оподаткування, бухгалтерської звітності й обліку, організації внутрішнього виробничого управління, а також збуту (продажу, поставки) сільськогосподарської продукції. Цей перелік можна навіть розширити. Адже, тісно пов'язані з організацією сільськогосподарського виробництва і відносини, що складаються у сфері правового регулювання виробничо-технічного та фінансово-кредитного забезпечення діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Так, ряд науковців вважає, що сільськогосподарською діяльністю слід визнавати й обслуговування потреб зазначених суб'єктів господарювання на селі (ремонт техніки, матеріально-технічне обслуговування тощо) [12, с. 45]. Але ці відносини повинні носити лише допоміжний характер, тобто знаходитися поза рамками основної діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

¹ Закон України «Про податок на додану вартість», Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку, наказ Міністерства аграрної політики України «Про затвердження переліку супутніх послуг, доходи від надання яких, у разі утворення сільськогосподарського підприємства шляхом злиття, приєднання, перетворення, поділу або виділення, включаються до суми, отриманої від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки (крім підакцизних товарів)».

Висновки

Організація сільськогосподарського виробництва на сьогодні є досить складним явищем і охоплює відносини не тільки щодо безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення ряду супутніх послуг, без яких воно неможливе, а й щодо первинної переробки та реалізації зазначеної продукції. На жаль, ці відносини продовжують регулюватися нормами, насамперед, податкового законодавства, в якому поняття «сільськогосподарська діяльність», «сільськогосподарське підприємство» та «сільськогосподарська продукція» застосовуються з метою пільгового оподаткування певної групи виробників або певних видів продукції. Тому необхідно чітко визначити зміст і межі сільськогосподарської діяльності в спеціальному нормативно-правовому акті, який має стати джерелом аграрного права.

Література

1. Багай Н. О. Розвиток науки аграрного права: Автореф. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 18 с.
2. Аграрне право України / За ред. В. З. Янчука. – К., 2000. – 720 с.
3. Єрмоленко В. М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. – К., 2005. – 304 с.
4. Єрмоленко В. М. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 58–61.
5. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. – Х., 2007. – 496 с.
6. Аграрне право / За ред. О. О. Погрібною. – К., 2004. – 448 с.
7. Аграрное, земельное и экологическое право Украины: Общие части учебных курсов / Под ред. А. А. Погребного, И. И. Каракаша. – Х., 2000. – 368 с.
8. Сельскохозяйственное право. – М., 1985. – 576 с.
9. Єрмоленко В. Категорія «сільськогосподарська діяльність» в аграрному праві // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 124–127.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1984. – 816 с.
11. Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa unii europejskiej. – W.: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1999.
12. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. – Л., 1998. – 142 с.